Родопски обредни практики или свето място без време

Катя Меламед

По най-различни причини Родопите могат да се изучават като самостоятелен културен район, не винаги съпоставим с останалите географски райони в българските земи. В тази статия са представени няколко групи археологически паметници, чието обяснение може да се потърси само в устната традиция. Те са разположени в ясно определени територии, но в променяща се етническа и религиозна среда. Още по-сложен е въпросът с хронологията им — началото им се оттегля все по-назад във времето, заедно с изучаването на все по-рано датирани паметници и стига до наши дни, както и да звучи това. В този смисъл е избрана и втората част от заглавието: археологическите паметници са разгледани като отделни видими моменти от предългата история на обредните практики, история — изказана по-късно с думи.

Например, некрополите с празни гробове[1]. Най-рано откритите от тях досега са от края на IV в. до VI в. в селата Нова махала — Баташко, Рибново — Благоевградско и с. Скобелево — Пловдивско. Всички са християнски. Обредната практика, свързана с тези гробове, има следните характеристики, които са изучени археологически: устройване на гроб — облицован, обикновено покрит и рядко постлан с каменни плочи; съдове, най-често за пиене — кани и чаши, оставяни цели в гроба (Нова махала) или начупвани около и върху него (Рибново, Скобелево); старателно изчистване на всички кости от гроба известно време след погребението. Обичаят е съблюдаван до средата на нашия век в Родопите, както и в Източна Македония и Южна Тракия. От етнографските описания е известно, че костите се изнасят в специални постройки-костници в местната черква[2]. Обредната практика се нарича „равнение на гроб". Практикува се от българи православни християни и в съвременността. През IV в. обаче може да се свърже найвероятно с бесите, доколкото по-специално родопските райони, в които е документиран, са населени с беси според историческите извори[3]. Вероятно към края на IV в. те са покръстени от епископ Никета от Ремесиана (366—414 г.)[4]. Във всеки случай подобна практика не е регламентирана никъде в Правилата на право-

---

[1] К. Меламед. Светилище и некропол до раннохристиянския манастир край с. Нова махала, Баташко. — Археология, 1993, № 2, 36—46.

[2] Ст. Шишков. — Родопски старини, 1887, № 1, с. 39; 1890, № 3, с. 10, бел. 1; В. Дечов. — Родопски напредък, 1904, № 1, с. 87.

[3] Вж. Д. Попов. Залмоксис. Религия и общество на траките. С., 1989 и посочените там извори; Г. И. Кацаров. Тракийските беси. — ИИД, VI, 1942, 31—47.

[4] A. E. Burn. Niceta of Remesiana. His Life and Works. Cambridge, 1905.

Седларе, яма в Сондаж 1 / кв. А

Сн. Катя Меламед

славната църква[5] и очевидно е предхристиянска. Все още мотивите ѝ не са известни.

Проблемите за културната приемственост и за мотивацията на поведението се появяват и във връзка с резултатите от последните археологически проучвания по долината на р. Арда — в районите около с. Седларе, Кърджалийско и около прохода Маказа.

Проучените досега 22 ями в южната част на средновековния некропол край с. Седларе рязко се отличават от всичко останало, познато от района, и не само оттам. Самият некропол е датиран към периода XI — началото на XIII в.[6] Ямите са разположени между гробовете, без да се застъпват или разрушават едни други по какъвто и да било начин. Те са много различни помежду си и съвсем условно подлежат на някакво групиране, поне на този етап на изследване. Можем все пак да се опитаме да ги разделим според начина им на организация. Наличните данни насочват към следните най-възможни реконструкции на устройването им: 1. Вкопани в земята до около 0.40 м, с форма на правилен кръг с диаметър около 1 м, с ниша на дъното, без строго съблюдавана посока. Най-вероятно издълбавани, след това запълвани до определена дълбочина. Върху насипа са хвърлени по няколко много едри необработени камъка, силно обгорели. В насипа и по стените на ямите обаче липсват следи от огън. Камъните очевидно са горели на друго място и след това са заровени в специално приготвена за тях яма. 2. Също вкопани, с правилна форма. На дъното им са хвърлени по няколко въглена, върху които са наредени няколко плочести камъка. В насипа над тях липсват въглени, няма данни в ямата да е горял огън. 3. Оформени по вече описания начин, но със значително повече нахвърлени камъни, между тях — животински кости, както и фрагменти от съдове, работени на бързо грънчарско колело, с профилирани устия. Съдовете могат да се датират към V—VI до началото на VII в. и вероятно понякога са били чупени на място. Откриват се много въглени. В яма 1А има цял череп от свиня. В останалите ями костите са от овце. Оставени са малки късове месо, подходящи за угощение. Те не носят следи от опушване и най-вероятно месото е било варено. В някои случи в една яма се откриват кости от различни овце[7]. 4. Изкопавани ями с ниша на дъното, след това засипвани до около среда-

[5] Правилата на Св. Православна Църква с тълкованията им. С., 1913. Вж. по-специално правилата на VI Вселенски (Трулски) Събор (691—692 г.), които регламентират поведението на християнина, 11—413.

[6] K. Melamed. Mittelalterliche Bestattungssitten in den Rhodopen. — Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, 1993, № 9, 5—39.

[7] Остеологическите изследвания са извършени с д-р Лазар Нинов, н. с. в АИМ—БАН.

та. Върху насипа са нахвърлени безредно многобройни дребни и средни речни камъни, така че да се покрие почти цялата повърхност на ямата. Няма следи от огън или въглени. Следва отново насип. На повърхността ямите са маркирани с по няколко камъка, между тях е открит железен нож. 5. Условно наречени ями, защото не са вкопани в земята. Върху избраното място, без видимо сега предварително изравняване, вкопаване или очертаване, са изсипвани шепа въглени, върху тях са нахвърлени средно големи необработени речни камъни. Не образуват правилни редове един върху друг. Не са горели. Между тях намираме по няколко нехарактерни фрагмента керамика, попаднали по всяка вероятност случайно от околния насип. Почти във всички ями има по една каменна бойна топка. Около яма 6 е хвърлен да изгори на място дебел дълъг клон.

Извън тази групировка, която е условна, защото все още не са известни мотивите за правенето на ямите, остават ями 2 и 5. На повърхността яма 2 се очертава като почти правилен кръг с диаметър 1.20 м. Дълбока е 0.15 м. Дъното ѝ опира в материковата скала. От запад стърчи вертикално забита каменна плоча. По средата на ямата е паднала друга плоча, а до нея има остатъци от овъглено дърво. В насипа се откриват още камъни, ронливи и силно обгорели, сърцевината им е обагрена до червено и въгленочерно. Има също и едри въглени и недоизгорели клони. В югозападния край има добре запазено метално оръжие, може би дълъг извит нож.

На пръв поглед това съоръжение напомня гроб, вероятно символичен — покрит, облицован с плочи и с надгробие. Върху няколко камъка е бил запален силен огън и след изстиването му е положено оръжието. Липсват погребални дарове.

Яма 5 надминава по съдържание всички останали. Поради липса на място тук ще представя само най-вероятната реконструкция на устройването ѝ. Изкопана е почти правилна кръгла яма с диаметър 1.15 м и дълбочина 0.90 м., на дъното с плитка неравна ниша. Стените ѝ са обложени с дебели пръти — прътите или са били подреждани плътно един до друг като плет, или от тях предварително е бил оплетен кошер, който е спуснат готов в ямата. Върху прътите е наплескана дебела глинена обмазка. В средата на ямата са издигнати три или четири четвъртити дървени колове с цел да поддържат нещо. След това в ямата е запален много силен огън, който е горял дълго. От него глинената обмазка е отухлена и е нападала безразборно на парчета. Изгоряло е и всичко върху коловете. В насипа, в една от дупките, се откри сивкаво-бяла прахообразна субстанция, може би изгорели кости от дете? В загасващия вече огън е хвърлена цяла глинена купа. Ямата е покрита накрая с няколко големи необработени камъка.

Седларе, яма № 2 с оръжието

Сн. Катя Меламед

Лабораторното изследване на взетите проби от горялата мазилка потвърждава със сигурност направените по време на разкопките наблюдения. По-голямата част от мазилката се е срутила по време на кладата, но не е останала в положението, в което е изстинала. Причините могат да бъдат различни — да се е разместила от времето или при оформянето на горната част на ямата и нахвърлянето на камъните. Ако е разместване, то решението на проблема не е еднозначно. Получават се две възможни датировки — началото на VI или началото на XII в.[8]

Седларе, ями № 1 и 3

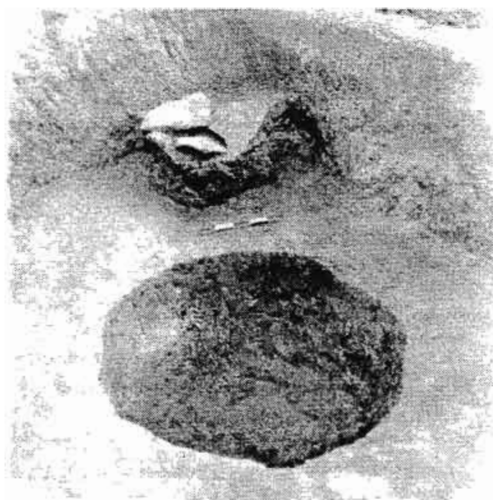
Сн. Катя Меламед

Независимо от разнообразието, характеристиките на ямите не предполагат различно население или време. Засега ги приемам за синхронни и принадлежащи на една и съща култура. Въпросът се усложнява от предложените от археомагнитните изследвания две възможни датировки. Първата, от началото на VI в., съвпада с вече определената датировка по време на разкопките. Отхвърлянето на втората дата от началото на XII в. изисква мотивировка. Още повече, че ямите се намират в южния край на християнски некропол, активно използван тъкмо в XII в., датиран по-убедително в своя terminus ante quem с монета на Исак II Ангел (1185—1195). Тя е пробита за наниз. Поставена е като Харонов обол между челюстите на погребания в гроб 66. Датата на некропола се потвърждава и от една сграфито купа, открита в гроб 7. Несъвместимостта на тези ями, отразяващи очевидно активна практика от езически обичаи с християнския погребален обред, единствен и без колебание практикуван в некропола, не е обективен аргумент в полза на по-ранната датировка. Трябва да се обърне специално внимание на факта, че като са погребвали по християнски, хората непрекъснато са хвърляли много обилно въглени около мъртвеца; предварително са опалвали някои гробове; в други огънят е тлеел дори след погребението и части от тялото са обгаряли; палели са огън на територията на некропола. Изобщо през този период XI—XIII в. огънят е твърде характерен елемент в погребалната християнска практика, както впрочем и в периода на устройването на ямите. За пълнота на неортодоксалните практики в некропола може да се спомене и гроб 118, който по всичко прилича на гробовете на вампири, все още много рядко описвани в литературата[9]. Повсеместното присъствие на огъня води до мисълта за сродно

---

[8] М. Ковачева, В. Калчева. Пример за магнитно датиране на археологически обект. — Българско геофизично списания, XIV, 1988, № 4, 77—85.

[9] Седларе, гроб 118: Голямо разлато каменно струпване. Скелетът в северната половина е разрушен от нахвърлените непосредствено върху него необработени неголеми камъни. Липсват въглени или следи от огън. Липсват предмети. Ориентация Запад — Изток. Размери: 2.25 (з—и) x 2.0 (с—ю); северна половина 2.33 (з—и) x 0.85 (с—ю), дълб. от повърхността 1.33 м, вис. на струпването около 0.40 м. (Вж. К. Melamed, op. cit., S. 39). Паралел: гроб на вампир, затрупан с камъни, Радом, Полша, втората половина на XI в., цит. по Ал. Гейщор. Митология на славяните. С., 1986, с. 245.

Седларе, яма № 4

Сн. Катя Меламед

население и през двата периода. Засега може да се приеме, че то е с ясно оформен и практикуван в езическия му период култ към огъня. В полза на възможната му славянска етническа принадлежност говори откритата в близост керамика. Тя е малобройна, силно фрагментирана и не може да се свърже с определен културен пласт. Направена на ръка, тя е груба, дебелостенна, с много примеси в тестото и лошо изпечена. Във всеки случай носи белезите на раннославянската производствена традиция.

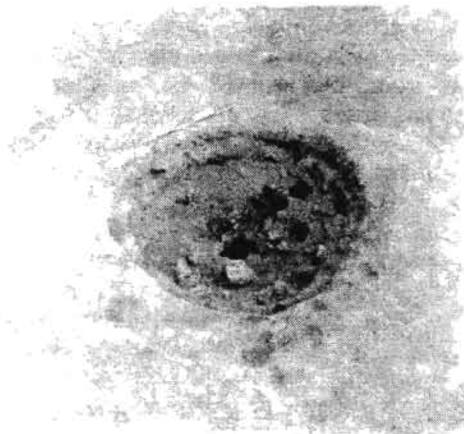
Съществува възможност ямите да се интерпретират като следи от практикуван култ към предците — да са използвани по време на християнския некропол, като в тях са погребвани останки от по-ранни епохи, намирани в околността и по този начин се отдавала почит към живелите предци. Не приемам тази възможност, защото ямите са твърде различни и в тях няма никакви фрагменти от праисторически съдове или каменни оръдия на труда, които всъщност са най-многобройни наоколо. Те произхождат от праисторическата селищна могила непосредствено до некропола от юг. Фрагментите от съдовете, доколкото са открити в ямите, могат да се датират най-общо към периода V — първата половина на VII в. Освен това малкото им количество навежда на мисълта, че култът, свързан с устройването на ямите, не предполага задължително наличие на съдове, сами по себе си като жертвени дарове или пълни с жертвена храна.

Във връзка с обредните практики, изисквани от култа към предците, съществува и друга възможност, за която събраните материали също са все още недостатъчни. Този култ може да се практикува не само чрез погребване на стари съдове или предмети, но и чрез палене на огън. Основания за такова предположение дават многобройните споменавания за култ към огъня у славяните[10]. Такъв култ битува и в по-ранни времена у населението, посрещнало славяните. Споменът за него е запазен до късното Средновековие у нас. Той очевидно е практикуван в средновековните християнски некрополи. Срещаме го и в описания в различни богословски съчинения при изобличаване на двуверците. В „Слово Христолюбца от Св. Григорий Нови“, например, се порицават тези „**иже ставѧть трапезꙋ рожаницамъ, короваи молѧть виламъ и ѡгневи подъ ѡвнимъ... иже молѧть сѧ ѡгневи, виламь, мокошьи, симꙋ и рьглꙋ...**“[11].

10 Ал. Гейщор. Цит. съч., 152—155, Сварожич.

[11] Сборник от XIV в., преписан в Русия през XV в., цит. по Б. Ангелов. Българска народна балада. — ИНЕМ, 12, 1986, 1—31.

След като се спрях на датировката и твърде хипотетично засега на етническата принадлежност на ранносредновековното население на района около р. Върбица (Сютлийка), иска ми се да предам доста невероятното общо впечатление, което се наложи от досегашните разкопки. Ямите са оставени от едно и също население, но са създавани по различни поводи. Най-вероятно те не са резултат само от един обичай, а в най-добрия случай, ако са от един обичай, той по някакви причини е загубил задължителността на всичките си характеристики и допуска вариации. Във връзка с това се появи и идеята, че този бряг на реката вероятно се е ползвал предимно за некропол и култови практики, а селището може би трябва да се търси от другата, дясната страна на реката или на запад, отвъд хълмовете. Могат да се посочат няколко основания. Независимо от всички усилия, не се откри каквото и да било селище, съответстващо на некропола. Цялата изследвана лява речна тераса е заета от средновековни гробове (на брой вече 119), от ями, праисторическа селищна могила и вкопана в периферията ѝ средновековна църква. Освен това, в района, както и другаде в страната, е познат обичаят да се устройва голям некропол покрай път или на други видни места. В него погребват хора от няколко сравнително отдалечени селища, за да ги „споменават пътниците“ (с. Мишевско, Кърджалийско)[12].

Седларе, яма № 5, в средата личат дупките от четвъртите колове

Сн. Катя Меламед

Това, което очевидно обединява археологическата картина на ямите, е участието на камъка в обредите, станали причина за появяването на ямите. Камъни — различни по големина, брой и подредба, има във всички изследвани досега ями. Интерпретацията им все още е трудна. Проучванията продължават. Без да съм категорична, искам само да покажа насоката, в която се обработват материалите.

В Източните Родопи е запазен, макар и бегло, споменът за молитва за дъжд: издълбава се яма и в нея се хвърлят 70 камъка[13]. При друга молитва (или магия?) за дъжд, позната сред българите мюсюлмани, на реката се събират само мъже и деца, водени от ходжата. Събират се 40 хиляди (SIC) камъка, слагат се в чували и се хвърлят във водата, за да ги завлекат пороите. Прави се на Римския мост[14].

[12] K. Melamed, op. cit., S. 7.

[13] По сведения на Мария Николчовска, етнограф в Историческия музей в Кърджали, за които много ѝ благодаря.

[14] Архив на Експедиция „Кърджали—Подкова I“, октомври 1987 г.: зап. в с. Тихомир, българо-мохамеданско население, информатор Митко Георгиев Кючуков, род. 1923 г. в Тихомир, грамотен. Разказът е потвърден и от други жители.

В някои народни песни е запазена препоръката, когато няма деца, жената да носи бял камък под гърдите си, който след девет месеца ще стане момче. Ако майката не спазва някои изисквания след раждането, момчето отново се превръща в камък[15].

Камък се погребва и за да не умре живият близнак или едномесечник: „смеруват го“ с черен конец и претеглят теглото му. Черният конец и един камък, на който е написано теглото, отнасят на гроба и ги заравят с думите: „На ти твоя брат!“ (с. Момина клисура, Пазарджишко)[16].

Седларе, яма № 11

Сн. Катя Меламед

Най-вероятно някъде в този кръг от извори ще се появи и обяснението на ямите — какво точно е вложено в тях и с каква цел. Предстои и окончателното решение на въпроса кога са правени. Текстът, написан в земята с камък и огън, трябва да съществува някъде и изказан с думи.

Двата новопроучени паметника край с. Боровица, Кърджалийско[17] и край с. Седларе са свързани само хронологически — и двата са от периода края на IV — началото на VII в. По отношение на културата, в чиято среда се вместват,

---

[15] Българско народно творчество в 12 тома. Т. 4. Митически песни. С., 1961, с. 83, вж. песента „Слънце и Добринка“, позната в Тревненско, Новопазарско, Търновско:

Марийка мама послуша,// отиде долу на Тунджа,
на Тунджа и на Марица,// па си взе бело камъче,
че си го хубаво окъпа,// в топли го нанки загъна,
в злата го люлка гудила,// па го Марийка люляла,
люляла и му запяла,// триста му песни изпяла,
ни веднъж не го отгъна.// Щом го Марийка отгъна,
да видиш чудо голямо,// камъче дете станало!

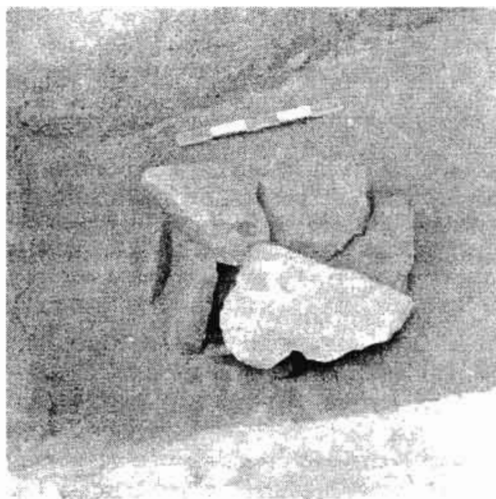
с. 486, вж. песента „Дете от камък“, позната в Софийско:

... чудни съни сънувах: // да стана рано зарана,
та бели менци да зема // на Дунав д'ида на вода,
да вгаза Дунав до пояс // да зема камик мермерен,
у кърпа да го увия, // па да го тура у пазва,
от лева страна до сърце — // като ми сърце бре диша,
камико да се отопли, // кога му време бре дойде,
мъжка рожба ще стане!

Българско народно... Т. 7. Семейно-битови песни. С., 1962, вж. за примери, когато се добива дете от камък, но майката е лоша и детето отново се превръща в камък: с. 406, песента „Димка бездетка“, позната в Копривщица; с. 408, песента „Янина майка сираче чува“, позната в Самоков.

[16] Хр. Вакарелски. Български погребални обичаи. Сравнително изследване. С., 1990, 177—180.

[17] Разкопки на Даниела Хаджиева, ИМ—Кърджали: АПР за 1988, АИМ—София, 163—164; АОР за 1989, с. 172; АОР за 1990, с. 169.

Седларе, яма № 12

Сн. Катя Меламед

на пръв поглед те показват голямо различие. Докато за Седларе все още няма никакви подходящи паралели, то късноантичният некропол край Боровица се вписва съвсем на място в една група некрополи с по-ранна дата[18] като тракийския могилен некропол край с. Вишеград (втората половина на II — средата на III в.) и късноантичния некропол в квартал Веселчани, Кърджали (края на III—IV в., разположен върху надгробна могила от IV в. пр. н. е.)[19], който изглежда е един от най-ранните християнски некрополи в района. Тези два некропола са езически. По-ранният е с трупоизгаряне, а по-късният — с трупополагане и само с един гроб с трупоизгаряне. След погребението около гробовете в тези некрополи се е оформял пръстен с кръгла или елипсовидна форма от ломени или речни камъни. След това се е натрупвала и могила. В случая ни интересува точно този каменен пръстен, който изглежда се появява в резултат от ясно определена, постоянна представа, разбира се, не знаем още за какво. Но независимо от смяната на религията, което в района става най-вероятно съвсем в началото на IV в.[20], тази представа се запазва, ако съдим по проучените паметници. По отношение на некропола край Вишеград Цв. Дремсизова привежда най-близки паралели със с. Гела, Смолянско, с. Меричлери и Свиленград, Хасковско. С това тя очертава един по-обширен кръг, създаден от сродно население. Към него можем да прибавим и некрополите във Веселчани и в Боровица. Последният отразява запазването на една устойчива езическа практика и след приемането на християнството.

Същият елемент в устройването на гроба — кръг от камъни, може ясно да се проследи почти до края на XIX в. вече в мюсюлманска среда. От последната експедиция на Историческия музей в Кърджали станаха известни няколко некропола с гробове, оградени с подобни каменни пръстени[21]. Почти всички гробове под пръстените са ориентирани в посока североизток — югозапад. Всички некрополи са отдавна изоставени. Разпитаните жители от околните села твърдят, че са мюсюлмански, но това подлежи на проверка. Разкопки не са провеждани.

[18] Цв. Дремсизова-Нелчинова. Тракийски могилен некропол (II—III в.) край с. Вишеград, Кърджалийски окръг. — Археология, 1980, № 1, 18—27; Цв. Дремсизова-Нелчинова. Късноантичен некропол край гр. Кърджали. — Археология, 1988, № 1, 36—43.

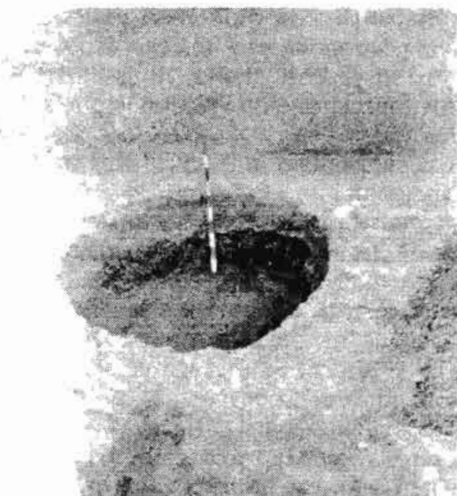
[19] Я. Младенова. Надгробна могила при Ивайловград. — Археология, 1971, № 4, 38—51.

[20] L. Barnard. The Council of Serdica. 343 A. D. S., 1983. На Сердикийския събор провинция Родопа е представена от епископа на Траянопол Теудул, привърженик на ортодоксалната групировка.

[21] Сведения от Стела Тодорова, ИМ — Кърджали, получени по време на експедиция през лятото на 1994 г., за които много й благодаря.

Ето данните. В с. Птичар некрополът е от около 1830—1850 г. Жителите разказват, че по този начин се предпазват от перѝ — лоши духове с едно око. Некрополът в с. Летовник е с неизвестна дата. На територията му има дъбове, стари около 300—350 години. Запазен е спомен, че когато се е правело гробище, е трябвало да се посади дъб за пазач. Гробове с каменни пръстени са отбелязани и в некрополи с неизвестна дата край с. Чомаково и махала Гривица. Некрополът в с. Горна крепост е известен като Чоджук мезар (Детско гробище). Той също е с неизвестна дата. Разказват, че в него са погребани само деца до 10—12 години.

Пак във връзка с хилядолетната традиция, все още неизучена достатъчно, но вече добре документирана, искам да спомена само част от резултатите от последните теренни обхождания в землището на селищна система Подкова, Кърджалийско, около прохода Маказа. Край с. Старейшино съществува оброчище Пунар кая (Кладенчов камък). Първоначално то е било тракийско. Представлява пещера, допълнително дооформена, с издълбани в скалата кладенци, непрекъснато пълни с вода, със система от улеи, които отвеждат водата навън. Сега пещерата е отчасти затворена с тухлен зид, новобоядисан с бяла боя. Почита се само от жени мюсюлманки на празника Хъдърлес на 6 май, който съвпада по време и по много характеристики с християнския Гергьовден. Дървото, израснало пред пещерата, е окичено с дрехи и парцалчета, както и околните храсти. Според предписанието това са дарове за изцеление или предпазване от болест. Наблизо се намира и камъкът, през който се провират за здраве. Подобно оброчище има и недалеч в същото землище, около отвесни скали, от които винаги сълзи вода. Нарича се Дамла кая. Същата картина, попълвана по същия начин и по същите причини може да се види не само в Родопите, но и в изцяло християнски райони, например край Рилския манастир.

Седларе, яма № 18

Сн. Катя Меламед

Оброчището в Старейшино, създадено от траките и сега почитано от мюсюлманите, може точно да се опише чрез една християнска приказка: „Пометю селата Бабино и Доленци, Битолско, покрај Железничка река има един рид. На той рид имат една дупка, колку една голема врата... чунки влегле внатре да се измият от водата, що йет тамо во два кобла изделкани во камено, како максус да ги праел некой чоек, арно, ама не биле от чоек праени, ами от змеот, що бил некоаж во тая дупка... Секоа година одат лугье на ден Дуовден (Св. Дух, 20 юни) во Змеовата дупка: болни и неболни да се мият за здравье. На водата остават белег

от алицата и пари“[22]. Не мисля, че този случай можем да отдадем само на топографския континуитет.

Мотиви за завързване на дрехи по дърветата около подобни оброчища с вода е записал и Л. Каравелов, помнени все още около началото на нашия век: „Пътниците твърде често намират по пътя такива източници, над които дърветата са покрити с различни дрипелчета и с червени или бели нишки. Ако вие да би попитали някого, каква причина накарва пътниците да късат своите дрехи и да връзват различни дрипелчета по горереказаните дървета, то той би ви отговорил така: „Който се бои да го не хваща и който иска да го остави тресkата, той трябва да даде курбан на самодивите, които живеят в планинските кладенчета“[23].

Това са резултатите от археологическите разкопки и наблюдения през последните години в някои райони на Родопите. Събраните данни все още не дават възможност за предлагането на защитима теза. Те само очертават отделни страни от един от най-важните проблеми на балканската култура — проблема за приемствеността[24]. В тази изследвана територия в един по-продължителен период от време могат да се проследят, макар и да не могат да се обяснят, защото не са известни всички участници, елементите на процеса в неговото развитие в пространството и във времето.

Използвани съкращения:

АИМ — Археологически институт и музей при БАН

АОР — Археологически открития и разкопки. Издание на АИМ

ИБИД, ИИД — Известия на Българското историческо дружество, Известия на историческото дружество

ИНЕМ — Известия на Народния етнографски музей

---

[22] Българско народно творчество... Т. 11. Народни предания и легенди. С., 1963, с. 395, „Змейова дупка“, зап. в с. Бабино, Прилепско.

[23] Л. Каравелов. Записки за България и за българите. С., 1930, с. 47. За оставянето на части от дрехите като нишан на Гергьовден в светилища, обикновено много по-стари, вж. у Ив. Георгиева. Някои антични следи в българските народни вярвания и обичаи. — ИБИД, 27, 1970, с. 28.

[24] Вж. А. Радунчева. Скални светилища от каменно-медната епоха в Източните Родопи. Доклад пред XXXIV Национална конференция по археология. Кърджали, 1989: „...Като изхождаме от казаното, можем с увереност да твърдим, че в интересуващия ни хронологически период Източните Родопи действат като единен светилищен комплекс.“

Ritual Practices from the Rhodopes or a Sacred Place Beyond Time

Katya Melamed

(Summary)

The article summarizes the results of the archaeological studies, carried out in the Rhodopes during the last few years. It is reported on the pits, revealed up to now in the medieval necropolis near the village of Sedlare, Momchilgrad region. The lack of sufficient data makes it impossible for a complete thesis about their functions to be presented, but, still, the author makes suggestions about some possible explanations on the basis of folklore material.

An attempt is made at delineating a general culture circle of monuments, mostly necropoles, of similar principle characteristics, which spreads over a broad chronological scope. Further on, the sanctuaries with an amazingly long life are represented, as described by the Rhodopes—Podkova I expedition.

This presentation is bound to the idea that in the Eastern Rhodopes there are great possibilities for studying the continuity in Balkan Culture, using complementary data from archaeological, folklore and ethnographical sources.